

MÜFESSİRLERİN SAHÎH YORUM FARKLILIKLARININ SEBEPLERİ

Osman KARA*

Özet

Kur'an Allah tarafından Peygamberimize vahyedilen bir kitaptır. Onda hiçbir çelişki ve ihtilaf yoktur. Müfessirler Kur'an'ı yorumlarken farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu farklı anlamalar nereden kaynaklanmaktadır? Bu farklı anlamalar çelişki anlamına mı gelir? Bu farklılıklar Kur'an'ın yapısından ve dil özelliklerinden mi kaynaklanmaktadır? Yoksa bu farklı yorumlar Kur'anın anlam zenginliği midir? Bu makalemizde Kur'an'ı tefsir ederken ortaya çıkan ihtilafların sebeplerini araştıracağız.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Kur'an, İhtilaf, Dil, Gramer, Üslûp.



Reasons Of Interpretators' Truth Comment Differences

Abstract

Qur'an is a holy book, revealed to our prophet by Allah. There is no contradiction and conflict in it. Interpretators put forth different opinions while interpreting Qur'an. Why these different understandings occurring? Are do these different understandings mean to contradiction? Are these different understandings originated from structure of Qur'an and speciality characteristics of language? Or else are these different understandings are the richness of meaning of Qur'an? In this article, we are going to search reasons of conflicts while commenting Qur'an

Key Words: Commentary, Qur'an, conflict, Language, Grammar, Style

Giriş

Kur'an, Allah tarafından Arapça olarak vahyedilen, hiç kimse- nin kıyamete kadar benzerini meydana getiremeyeceği¹, insanlara bir öğüt ve uyarı² kitabıdır.

* Dr., MEB, karaosman25@hotmail.com

¹ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut trs., I, 15; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1979, s. 34.

Kur'an, kendisini Furkan³ (hakkı batıldan ayıran) olarak tanımlamakta, kaynağının Allah olduğu konusunda asla şüphe duyulmayan bir kitap olduğunu belirtmekte, aksi halde çelişkiler ve ihtilaflar içereceğini ifade etmektedir⁴.

Şunu öncelikle ifade etmeliyiz ki Peygamberimizin görevi Kur'an'ı tebliğ etmek,⁵ açıklamak⁶ ve onunla hüküm vermektir⁷. İnen ayetleri tebliğ etmekle kalmıyor, açıklama ve uygulamayı da bizzat kendisi yapıyordu. Sahabe Kur'an'ın nüzûl sürecine ve onun arka planındaki olaylara şahitti. Üstelik Kur'an kendi ana dilleriyle nazil oluyordu. Buna rağmen anlayamadıkları veya ihtilaf ettikleri bir konu olursa Hz. Peygamber'e müracaat ederek çözüme kavuşturma imkânına da sahipti⁸.

Rasulullah'ın döneminden uzaklaştıkça farklı ırk ve dinlerden insanların müslüman olmaları ve kendi kültürlerini bir şekilde dinin içine taşımaları, ayrıca kültürel ve siyasi düşüncelerden ve mezhep taassubundan kaynaklanan sebepler bu ihtilafları artırmıştır. Müfessirler, Kur'an'ı her ne kadar geçmişten gelen rivayet ve bilgi birikimiyle yorumlasalar da kendi anlayış ve düşüncelerini, yetiştikleri çevrenin kültürünü ve bağlı oldukları mezhep ve düşünce ekolünün ilkelerini de yorumlarına yansıtmışlardır. Bu yorum farklılıkları, Kur'an ve sünnetin ruhuna ve ilkelerine uygun olsa da bazen bunlara muhalif yorumlar da yapılmıştır.

Müfessirin bilgi birikimi, zekâ ve kavrayışı, olaylara bakışı ve yaşadığı kültürel ortam metnin yorumuna etki ettiği için yorum müfessire göre farklılık arz etmektedir. Ancak bu, yorumun sınırsız yapılabileceği anlamına gelmez. Dini bir metnin yorumunu sınırlayan belirli kurallar vardır. Müfessir bu kurallara uymadığında yorumu hatalı olur. Bu bağlamda günümüze kadar yapılan Kur'an yorumlarında çeşitli fırkaların kendi düşüncelerini ön plana çıkarma gayretleri aşırı yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Kur'an ayetlerinin farklı şekillerde yorumlanması Kur'an'ın metin ve dil yapısından kaynaklandığı gibi kültür, tarih, mezhep ve düşünce

² 80. Abese, 11.

³ 25. Furkan, 1.

⁴ 4. Nisa, 82.

⁵ 5. Maide, 67.

⁶ 16. Nahl, 44.

⁷ 4. Nisa, 105.

⁸ İhsan Emîn, *Menhecü'n-Nakd fi't-Tefsîr*, Daru'l-Hâdî, Beyrut 2007, s. 24.

farklılıklarından da kaynaklanır. Bunlar daha çok itikadî ve fikhî ihtilaflardır.

Tefsirde yapılan yorum hatalarının sebeplerini irdeleyen çalışmalar arasında Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin *"el-İtticâhâtü'l-Munharife fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm"* (Beyrut 1986); Su'ud b. Abdillâh el-Fenîsan'ın, *"İhtilâfu'l-Müfessirîn Esbabuhu ve Âsâruhû"* (Riyad 1997), Tahir Mahmud Muhammed Yakub'un *"Esbâbu'l-Hata fî't-Tefsîr Dirâseten Te'silyyeten"* (Riyad 2004), Ahmed Muhammed eş-Şarkâvî'nin, *"İhtilâfu'l-Müfessirîn Esbâbuhû ve Davâbituhû"* (Külliyetu Usûli'd-dîn ve'd-da'va, sayı 17, Kahire 2004) adlı çalışmaları, Türkiye'de ise Muhammed Vehbi Dereli'nin, *"Kur'an Tefsirinde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları"* (Ankara 2009) adlı çalışmasını, ayrıca Muhammed Aydın'ın *"Ayetleri Yorumlamada Düşülen Hatalar Üzerine Bir İnceleme"* (Sakarya Ü. İ.F.D., 4/2001) adlı makalesini sayabiliriz. Bu araştırmalarda müfessirlerin yaptıkları hatalı yorumlar ve sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Biz ise bu makalemizde Kur'an metnini dilin kuralları çerçevesinde anlama ve açıklamadan kaynaklanan sahîh yorum farklılıkları üzerinde duracağız. Önce tefsirin yöntemi ve müfessirin donanımı hakkında kısa bir bilgi sunduktan sonra farklı sahîh yorumların sebeplerine değineceğiz.

I. Kur'an Tefsîri

A. Kur'an'ı Tefsîr Etme Yöntemi

Kur'an kendisini anlaşılması kolay/mübîn bir kitap⁹ olarak tanıtmaktadır. Kur'an'ı doğru anlamamız için kulak vererek dinlememiz¹⁰, tefekkür¹¹, tedebbür¹², tezekkür¹³ ve ta'akkul¹⁴ ederek okumamız gerekir.

Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyeti için önce zihni hazırlık yani tedebbür ve tefekkür yapılmalıdır. Sonra anlama sistemli ve metodik hale getirilmelidir.¹⁵

⁹ 19. Meryem, 97; 54. Kamer, 32.

¹⁰ 7. Araf, 204.

¹¹ 16. Nahl, 44.

¹² 38. Sad, 29.

¹³ 17. İsrâ, 41.

¹⁴ 21. Enbiya, 10.

¹⁵ İlhami Güler, *"Kutsallık ve Dini Metinlerin Dogmatlaştırılması"*, I.Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1994, s. 302.

Kur'an'ın mantukunu (zahir) ve mefhumunu (batın, espri, ruh) iyi anlamak gerekir. Kur'an'ın zahirini anlamak için mantık, dil (cümle ve kelime bilgisi, gramer, lugat bilgisi) belâğat (edebî sanatlar, i'caz), esbab-ı nüzûl ilmi, hadîs, kırâat, tarih ve İslam öncesi tarih ilimlerini bilmek gerekir.

Kur'an'ın mefhumunu, derûnî anlamını anlamak, lafzî/literal (rivayet/dirayet), iş'arî (sufî, felsefî, içtimaî) yorumlar yapabilmek için yorum ve içtihat bilgisi, ilm-i mevhibe, tasavvuf, kelim, felsefe, hukuk, sosyoloji ve sosyal bilimleri bilmek gerekir.

Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak için tarihi bağlamın göz önünde bulundurulması (sebeb-i nüzûl), yorum için metinden hareket etmek ve bütünlük ilkesini (siyak-sibak, insicam, konu ve sure bütünlüğü) korumak gerekir¹⁶.

Kur'an'ı en doğru anlayan ve anlatan Hz. Peygamber'dir. Fakat ondan gelen haberler sınırlıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın indiği ortamla ilgili bilgiler, onu anlama söz konusu olduğunda çok değerlidirler. Bu bağlamda burada sadece sebeb-i nüzul değil, aynı zamanda o dönemde kullanılan dil, psikolojik ve sosyolojik çevre, o dönemdeki insanların yaşayış şekilleri, kültürleri, inançları, örf ve adetleri gibi konular da önem arz etmektedir¹⁷.

Kur'an metninin anlaşılabilmesi için, önce onun dil dokusunu, dokuyu oluşturan sözcük ve cümlelerin yapı ve delalet yönlerini, sözcüklerin kök anlamlarını, anlam kaymalarını, anlam daralma ve genişlemelerini, ayrıca anlamın oluşmasında etkisi ve katkısı olan dil dışı unsurları, kısaca kültürel, toplumsal, tarihsel ve olgusal bağlamları bilmek gerekir¹⁸.

Kur'an-ı yorumlarken şu aşamalara dikkat etmek gerekir: Öncelikle bir ayet yorumlanırken sadece o ayetten hareketle yorum yapılmayıp ilgili ayetler bir araya getirilip semantik bir analize tabi tutulduktan sonra bütüncül bir yaklaşımla yorum yapılmalıdır. Yorum yaparken ilgili hadîslere ve sebeb-i nüzûl rivayetlerine müracaat etmek gerekir. Peygamberimizden bu konuda bir rivayet yoksa sahabeden gelen rivayetlere mutlaka bakmak gerekir. Çünkü onlar

¹⁶ Halid Aburrahman el-'Akk, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhû*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1994, s. 81-82.

¹⁷ İbrahim Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsîr Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", *Bilimnâme*, XVI, 2009/1, s. 9.

¹⁸ Zafer Koç, *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. xvii.

Kur'an'ın nüzûlüne şahit olmuşlar, o ortamı bizatihi yaşamışlardır. Bunlardan sonra dil ve gramer bilgisi ve diğer ilimlerden yararlanarak tefsir yapılmalıdır¹⁹.

Kur'an'ı anlamak için gerekli çabayı gösterdikten sonra farklı yorumların ortaya çıkması normal karşılanmalıdır. Çünkü ilahi bir metni beşer diliyle yorumlama çabası, insanların farklı birikim, beceri ve yetenekleri ölçüsünde farklı olacaktır. Zaten bir ayeti tek anlamla sınırlandırma, yani indiği andaki lafzi/literal manasıyla yetinme anlayışı hatalıdır. Böyle bir anlayış, Kur'an'ın evrenselliğine ters düştüğü gibi, onu bir müfessirin yorumuna mahkum etme sonucuna götürür²⁰.

B. Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler

Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması herkesin istediği şekilde hiçbir ölçü ve kural tanımadan hüküm çıkarması demek değildir. Müfessirin Kur'an'ı tefsir ederken riayet edeceği hususlar ve bilgi birikimi-donanımı, Tefsir kitaplarının mukaddimelerinde ifade edilmiştir. Ancak müstakil olarak yazılan Tefsir Usûlü kitaplarında da konuyla alakalı detaylı bilgiler vardır. Bunlar kısaca ifade etmek gerekirse; lugat, iştikâk, sarf, nahiv, belâğat, kırâat, usûlu'd-dîn, usûl-i fikh, sebeb-i nüzul, nasih-mensuh, fıkıh, hadîs ve tarih bilgisidir²¹.

Özellikle bugün Kur'anı anlama ve yorumlama faaliyetinde bulunan kimselerin psikoloji, sosyoloji, felsefe, karşılaştırmalı dinler tarihi gibi sosyal bilimlerin yanı sıra fen bilimlerini bilmesi gerekir.

Bu ilimlerin yanı sıra müfessirin öncelikle inancının ve yaşamının Kur'an'a uygun olması, niyetinin halis olması ve yaptığı işte Allah'ın rızasını gözetmesi gerekir. Ayetlerin sınırlarına vakıf olması, ondaki incelikleri yakalayabilmesi için kalbinde kibir, bidat, heva ve dünya sevgisi olmaması gerekir²².

Ayrıca Muhammed Hüseyin ez-Zehebî müfessirin şu beş şeyden kaçınması gerektiğini söyler:

¹⁹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Daru'l-Kütübî'l-Hadîse, Beyrut 1976, I, 273.

²⁰ Koç, *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, s. xvii.

²¹ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Ta'lik: Mustafa Dîb el-Buğâ, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1996, II, 1209; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 265.

²² Suyûtî, *İtkân*, II, 1212.

1.Müfessirin bilmesi gereken ilimleri öğrenmeden, dil kurallarına ve İslam'ın temel hükümlerine aykırı bir şekilde Allah'ın muradını açıklamaya cüret etmemesi,

2.Allah'ın bilgisini bildirmediği müteşabihat konusunda yoruma dalmaması,

3.Heva ve arzusuna göre yorum yapmaması,

4.Mezhep ve görüşünü merkeze alarak bozuk akide ve düşüncelerine göre ayetleri yorumlamaması,

5.Yorumlarının sonunda kesin hüküm budur dememesi, kesin delil olmadığı halde Allah'ın bu ayette murad ettiği anlam budur, dememesi gerekir²³.

II. Tefsîrde İhtilaf Olgusu

A. İhtilaf Kavramı

Konuya önce ihtilaf kelimesinin anlamını açıklayarak başlamak daha sonra bu ihtilafın sebeplerini açıklamak istiyoruz.

İhtilaf ve muhalefet; davranış ve sözde herkesin farklı yön ve yöntemler edinmesidir. Muhalefet, içerisinde her şeyden önce farklılığı, çelişki ve zıtlığı barındıran genel bir kavramdır. Her zıtlık muhtelifdir, fakat her muhtelif (farklı olan) zıt değildir²⁴.

Kur'an'da halefe kelimesi şu anlamlarda kullanılmaktadır: ihtelefe kelimesi; muhalefet etmek, bir görüşe karşı olmak bir işin gerçekliğine karşı çıkmak şeklinde kullanılır. "İhtilaf" kelimesini bu anlamda ele alan Nebe' Suresindeki ayet şöyledir: "Onlar birbirine neyi sorup duruyorlar? Hakkında ihtilafa düştükleri (gerçekliğine inanmadıkları) o mühim haberi mi?" (78. Nebe, 2-3).

Muhtelif kelimesi çeşitlilik, farklılık anlamlarına gelir. "Sizin için yeryüzünde farklı renklerde neler yarattı." (16. Nahl, 13) ve "Göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu da O'nun ayetlerindedir." (30. Rum, 22) ayetlerinde bu anlamda kullanılır.

İnsanlar arasındaki görüş ve yorum farklılıklarını ifade eden ihtilaf kavramı genelde olumsuz anlamda kullanılmakta ise de, farklı

²³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 275.

²⁴ Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, Mektebetü'n-Nezzar, Mısır 1961, I, 207-208.

görüşler ortaya koyma açısından tenevvü' ve çeşitlilik anlamını da ihtiva etmektedir.

Olumsuzluğu ihtiva eden ihtilaf nasların lafzına ve ruhuna aykırı olarak serdedilen görüş ve yorumlardır. Bu ise zıtlığı ve çatışmayı ifade etmektedir ki, genelde bu tür yorumlar taraftarı fazla olmayan şaz görüşler olarak kalmaya mahkûm olmuşlardır.

Mezhebinin ilkelerini savunma ve sapkın düşünceleri destekleme kaygısı taşımayan, lafızları dilin kurallarını zorlamadan, Kur'an ve sünneti esas alan İslam düşüncesinin içinde kalarak farklı yorumlamak müslümanlar için bir zenginlik ve rahmet kaynağıdır.

B. Kur'an Yorumlarındaki İhtilaf Çeşitleri

Kur'an'ı yorumlarken ortaya çıkan ihtilafları farklı şekillerde sınıflandırabiliriz:

1. İhtilaf-ı Mezmum: Kötü, benimsenmeyen, çoğunluğa aykırı olan şaz görüşler ki bunlar Ehl-i sünnetin görüşlerine muhalif olan fırkaların ihtilaflarıdır. Bu kişiler, Kur'an ayetlerini fasit itikat ve hevalarına göre yorumlar ve Ehl-i sünnetin tefsirlerinde yer alan görüşlere muhalif ve zıt görüşler ileri sürerler. Bu görüşlerle hakikati açığa çıkarmak için herhangi bir tercih yapmak söz konusu değildir. Mutezile, Hariciye, Rafiziye, İbadiye gibi fırkaların tefsirlerinde bu görüşler yaygındır²⁵.

Bu tür yorumcular mezheplerindeki bazı temel esaslar doğrultusunda ayetleri yorumlamak için salt lügat bilgisiyle kelimeye anlam verip, usûl ve gramer kurallarına bakmadan ayeti esas anlamından saptırırlar. Mesela; "وَأَتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مَبْصُورَةً" "*Semud kavmine deveyi apaçık mucize olarak verdik*" (17. İsra, 59) ayetindeki مَبْصُورَةً kelimesini deve ile ilişkilendirerek onlara gören bir deve verdik, şeklinde anlamlandırmışlar²⁶ ve böylece devenin mucize olma anlamı yok olup gitmiştir. Aynı şekilde Mutezile²⁷ "Gözler o gün Allah'a bakacaklardır" "وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ" (75. Kıyame, 23)

²⁵ Ahmed Muhammed eş-Şarkâvî, "İhtilâfu'l-Müfessirîn Esbâbuhû ve Davâbituhû", Külliyyetu Usûlî'd-Dîn ve'd-Da'va, sayı,17, Kahire 2004, s. 5.

²⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *el-İtticâhâtü'l- Munharife fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Mektebetü Vehbe, Beyrut 1986, s. 23; Şarkâvî, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s. 5.

²⁷ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl*, Darul-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1986, IV, 192; Zehebî, *el-İtticâhâtü'l-Munharife*, s. 48.

ayetinde, Allah'ın ahirette görülemeyeceği görüşünü ispat etmek için ۱ harfi cerrini nimet anlamında kullanarak "Allah'ın nimetlerine bakarlar" anlamını vermişlerdir. Bu zorlama ve aynı zamanda mucizeyi inkar eden bir görüştür.

Mezhep taassubundan kaynaklanan yanlış yorumlara işaret etmekle yetinip bu konuda yapılan iki çalışmaya atıf yaparak²⁸ üzerinde duracağımız diğer ihtilaf çeşidine geçmek istiyoruz.

2. İhtilaf-ı Memduh: Kırâat vecihleri, sebab-i nüzûl, nesh, mutlak-mukayyed, müşterek lafızlar, hakikat-mecaz, siyak-sibak gibi dilin ve dini metinlerin tabiatından kaynaklanan sebeplerdir ki, bu ihtilaflar kıyamete kadar insanlara hitap edecek evrensel prensipleri taşıyan ve Kur'an için bir zenginlik kaynağı olan farklılıklardır. Zaten makalemizin esas konusunu teşkil eden de bu tür yorum farklılıklarıdır.

İhtilafi sonuçları itibariyle iki kısma ayırabiliriz:

80 | db

1. Ayetin mana ve mefhumuna etki ettiği için ayetten farklı hükümler çıkarılabilen ihtilafıdır ki buna tezat ihtilafı diyebiliriz.

2. Ayetten farklı hükümlerin çıkmasına etki etmeyen tenevvü ihtilafı²⁹.

Diğer bir taksim de ihtilafın kaynaklandığı sebepler açısından yapılan taksimdir:

1. Müfessirin bizzat kendi anlayış ve kavrayışından kaynaklanan ihtilaf.

2. Nassın farklı anlamlara gelebilecek yapıda olmasından kaynaklanan ihtilaf³⁰.

Taha Cabir el-Alvânî ise müfessirin kendinden kaynaklanan ihtilafı üç kısımda değerlendirmiştir.

²⁸ Muhammed Vehbi Dereli, *Kur'an Tefsirinde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008; Tahir Mahmud Muhammed Yakub, *Esbâbu'l-Hata fi't-Tefsîr Dirâseten Te'silyyeten*, Riyad 2004.

²⁹ Müsa'id b. Süleyman b. Nasır et-Tayyar, *Fusûl fî Usûli't-Tefsîr*, Daru İbnî'l-Cevzî, Riyad 1992, s. 63.

³⁰ Tayyar, *Fusûl*, s. 63; Muhammed b. Abdurrahman b. Salih eş-Şayi', *Esbâbu İhtilâfi'l-Müfessirin, Mektebetü'l-'Ubeykan, Riyad 1995*, s. 14.

1.Müfessirin doğru yoruma ulaşmak için yaptığı samimi çaba ve gayretten kaynaklanan ihtilaf.

2.Mezhep ve fırka taassubundan kaynaklanan ihtilaf.

3.Heva ve arzulara göre yapılan keyfi yorumlardan kaynaklanan ihtilaf³¹.

Konuları itibariyle de ihtilafı Allah'ın sıfatlarını konu alan müteşabih ayetlerden kaynaklanan itikadî ihtilaflar, ibadet ve ahkam ayetlerinin yorumlarından kaynaklanan fikhî ihtilaflar şeklinde de sınıflandırabiliriz³².

Kısaca ihtilafı makbul ihtilaf ve merdud ihtilaf şeklinde sınıflandırabiliriz³³.

C. Kur'an Yorumunda İhtilaf Sebepleri

Tefsirinde ihtilafların sebeplerine değinen İbn Cüzeyy (ö. 741/1340) Kur'an'ın kendisi, irab, kelimenin anlamının tespiti, çok anlamlı kelime, mutlak-mukayyed, umum-husus, hakikat-mecaz, zamirlerin mercii, zaid kelime, takdim-tehir, nasih-mensuh, Peygamberimizden gelen farklı rivayetlerden kaynaklanan on iki sebebe işaret eder³⁴. Eş-Şayi' ise yaptığı çalışmada, bunlara ilaveten, Peygamberin masumiyetini kabul edip etmeme, sıfatların te'vîli, mezhep taassubu, itikadî ihtilaflar, siyak-sibak, lafzın mücmel olması, kırâat, hazf ve istisnadan kaynaklanan sebepleri ilave ederek ihtilafı yirmi madde olarak tespit eder³⁵.

Biz de bu makalemizde sadece Kur'an'ın dil ve yapısından kaynaklanan ihtilafları maddeler halinde açıklamaya çalışacağız.

III. Sahih Yorumlardaki İhtilaf Sebepleri

Kur'an ayetlerinin anlaşılmasındaki farklılıkların sebepleri, yukarıda değindiğimiz gibi müfessirlere göre farklılık arz etmektedir. Bu farklılıkları göz önünde bulundurarak bu sebepleri maddeler halinde tespit etmeye çalışacağız.

³¹ Taha Cabir el-Alvanî, *Edebu'l-İhtilâf fi'l-İslam*, 'Alemlü'l-Fikri'l-İslâmî, Katar 1405, s. 27.

³² Bu konuda geniş bilgi için bkz., Zeki Yıldırım, "İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri", *A.Ü.İ.F.D.*, 15. sayı, Erzurum 2001, s. 228-237.

³³ Şayi', *Esbâbu İhtilâfi'l-Müfessirin*, s. 14.

³⁴ Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Kilebî, *Kitabu't-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut 1993, I, 9.

³⁵ Bkz. Şayi', *Esbâbu İhtilâfi'l-Müfessirin*, s. 35-120.

A. Çokanlamlılık

Kur'an'ı anlamaya yönelik yapılan çalışmalar arasında çok anlamlılık önemli bir yer tutar. Tefsir ve fıkıh kitaplarında çok anlamlılığı ifade eden *el-vücûh ve'n-nezâir* veya *el-müşterekü'l-lafzî* başlığı altında incelenmektedir³⁶. Çok anlamlılık, bir kelimenin birden fazla anlam içermesi olarak tarif edilebilir³⁷. Ancak birçok anlama gelen bir kelime cümlede siyak ve sibaka uygun olarak tek bir anlamı ifade eder. Bu sebeple bunun iyi tespit edilmesi gerekir.

Mesela, *nikah* kelimesi Ahzab Suresi'nin 49. ayetinde nikah akdi anlamına gelirken, Bakara Suresi'nin 230. ayetinde zıfaf, cins-i münasebet anlamına gelmektedir³⁸. Tekvir Suresi'nin 6. ayetinde geçen *süccirat* kelimesinin bir anlamı; dolmak, taşmak, diğer bir anlamı da kurumak, suyu çekilmektir³⁹. Bakara Suresi'nin 228. ayetinde geçen *kur'* kelimesi de hem hayız, hem de hayızdan temizlenme anlamında olup kocalarından boşanan kadınların üç temizlik müddeti mi yoksa üç hayız müddeti mi iddet bekleyecekleri konusunda ihtilaf edilmiştir⁴⁰.

82 | db

Yine Kur'an'da geçen bazı kelimeler çok farklı anlamlara gelebilmektedir. Mesela; *zıkr* kavramı, tesbih, Allah'ı anmak, hatırlamak ya da Kur'an gibi anlamlara gelmektedir. Bu ve benzeri farklı anlamlar taşıyabilen kelimelerde bazı mealler kullanılan kelimeyi olduğu gibi tekrar ederek Türkçe çeviri yapmamakta, bazıları ise bu kelimelerden birini veya bir kaçını zikrederek farklı yorumlara işaret etmektedir. Ayetin siyak-sibakına göre bu anlamlardan biri tercih edilebilirse tercih edilen anlam belirtilmeli, bu mümkün değilse mümkün olan bütün anlamlar bir şekilde belirtilmelidir. Mesela, Furkan Suresi'nin 18. ayetinde ayetin siyak ve sibakından anlaşıldığına göre *zikir* "Allah'ı anmayı unutmak" anlamı taşımaktadır. Bazı mealler "*senin zikrini unuttular*" (Çantay, Bilmen, Yazır, Bulaç)

³⁶ Emrullah İşler, "Çok Anlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar" Kur'an ve Dil Sempozyumu, Van 2001, s. 286.

³⁷ İşler, *Çok Anlamlılık*, s. 285.

³⁸ Su'ud b. Abdillâh el-Fenîsan, *İhtilâfu'l-Müfessirîn Esbûbuhû ve Âsâruhû*, Daru İsbiliyye, Riyad 1997, s. 99.

³⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2000, XXX, 68; Müsa'id b. Süleyman b. Nasır et-Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'an*, Daru İbni'l-Cevzi, Riyad 1422, s. 472.

⁴⁰ Ehl-i Kufe İbn-i Mesud, Mücahid, Katade, Dahhak, İkrime, Ahmet b. Hanbel hayız anlamını tercih etmiş, Ehl-i Hicaz, Aişe, İbn Ömer, Zeyd b. Sabit, Zührî ve Şafîî temizlik anlamını tercih etmişlerdir. Şarkâvî, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s. 12; Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'an*, s. 468.

şeklinde tam Türkçeye çevirmemişler. Bazıları “*seni anmayı unuttular*” (Gölpınarlı, Ateş, Yıldırım, Diyanet, Esed) şeklinde ifade etmişler, bazıları da “*zikri/Kur’an’ı, ibadet ve Tevhid’i unuttular*” (Yavuz, Öztürk) şeklinde bazı anlamlarını birlikte vermeyi tercih etmişlerdir.

B. Zamirin Mercii

Kavramlara ve nesnelere işaret etmek üzere açık isimlerin kullanılışı kadar bunlara işaret eden zamirlerin kullanılışı da her dilde var olan bir gerçektir⁴¹. İsmi yerine kullanılan zamir, bütün dillerde olduğu gibi Arapça’da da önemli bir yere sahiptir. Zamirlerin kullanılmasında asıl amaç cümleyi kısaltmadır. Mesela; " اعد الله لهم مغفرة وأجرا كبيرا “Allah onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır” (33. Ahzab, 35) ayetinde “هم” zamiri yerine açık isim getirilseydi ayetin başında zikredilen yirmi beş kelime tekrar kullanılacaktı⁴².

Zamir cümlede hem anlatım çeşitliliğini artırmak hem de kısaltma yapmak amacıyla kullanılır. Zamirin mercinin tespit edilmesi veya edilememesi doğrudan anlama etki eden bir unsurdur. Sözü bağlamından zamirin hangi isme veya kavrama işaret ettiği çoğu zaman kolaylıkla tespit edilebilmekle birlikte bazen bu hususta bir kapalılık ve belirsizlik olabilmektedir. Bu durum cümlenin anlaşılmasında farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Yusuf Suresi’nin 23. ayetindeki “إِنَّهُ ربي أَحْسَنُ مَثْوَى” “...O benim efendimdir bana güzel bir mevki verdi” “هـ” zamirinin mercii olarak bazı meallerde Allah, bazı meallerde de Yusuf’a iftira atan kadının kocası olarak gösterilmiştir⁴³. Taberî (ö. 310/922) zamirin mercinin kadının kocası olduğunu söylerken, Ebu Hayyan el-Endülüsî (ö. 745/1344) mercii Allah olduğunu söyler⁴⁴.

⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Fatih Tiyek, *Zamirlerin Mercii İle İlgili İhtilafların Tefsire Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008, s. 12.

⁴² Suyûtî, *İtkan*, I, 597.

⁴³ Koca diyenler: Diyanet, Celal Yıldırım, Muhammed Esed, A.Gölpınarlı, S.Yıldırım. Allah diyenler: Y.N.Öztürk, G.Onan, Ş.Piriş, R.İ.Eliaçık.

⁴⁴ Şarkâvî, *İhtilâfu'l-Müfessirin*, s. 11.

C. Kırâât Farklılıkları

Kırâât farklılıkları, kelimenin yapısıyla ilgili okuyuşlar ve yorumu etkileyen ihtilaflardır. Müfessir, yoruma etki eden farklı kırâatleri açıklayarak ayetlerin bu tür okunuşlarındaki mevcut anlam zenginliğini okuyucusuna aktarması gerekir⁴⁵. Bu bağlamda Suyûtî, müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında kırâât ilmini de sayarak kırâatin yorum üzerindeki etkisine dikkat çeker⁴⁶.

Kıraat, Allah'ın kitabını tahrîf ve tebdîlden koruyarak okumayı kolaylaştırmanın yanı sıra anlam zenginliği açısından Kur'an'ın i'cazını ifade eder⁴⁷. Kur'an'ın eşsiz üslup, anlatım ve ifade yönü ayetlere zengin anlam ve yorumlar katar. Müsteşriklerin iddia ettikleri gibi kırâatin Arap yazısının durumu ve noktasız olan harflerin farklı okumaya imkan vermesiyle bir ilgisi yoktur⁴⁸. Böyle olsaydı Kur'an'ın hemen hemen bütün kelimelerinde bu farklılığın olması icap ederdi. Oysa vakıa öyle değildir.

84 | db

Hz. Peygamber döneminden itibaren farklı okuyuşlara imkan veren bu durum bazı ayetlerde yorum farklılıklarına sebep olmuştur. Mesela; Yunus Suresi'nin 30. ayetinde “ هنالک تبلوا کل نفس ما ” “İşte burada herkes geçmişte yaptıklarından hesaba çekilecek...” ayetindeki *teblu* fiilinin *tetlu* şeklinde okunmasından dolayı anlam “herkes önceden yaptıklarını okur” şeklinde yorumlanmış ve bu anlama da İsrâ Suresi'nin 14. ayetindeki “ إقرأ کتابک ” “Kitabını oku” ayetini delil getirmişlerdir⁴⁹.

Bakara Suresi'nin 259. ayetinde “ وانظر الى العظام كيف ننشزها ” “Bak şu kemiklere onları nasıl bir araya getiriyoruz” anlamına gelen *nünşizuha* kelimesi *nünşiruha* şeklinde okunarak “onları nasıl diriltiyoruz” anlamına da gelmektedir⁵⁰.

⁴⁵ Abdulhamit Birışık, *Kırâat, DîA*, Ankara 2002, XXV, 431; Emîn, *Menhecü'n-Nakd*, s. 54.

⁴⁶ Suyûtî, *İtkân*, II, 1217.

⁴⁷ Menna' el-Kattân, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993, s.180.

⁴⁸ Bkz. Alican Dağdeviren, “Kıraatlerin Mahiyeti Meselesi” (tebliğ), M. Rüştü Aşıkutlu Anısına II. Kur'an ve Kırâati Sempozyumu, Kur'an ve Kırâati Sempozyumlar Kitabı, Adapazarı, 2006, s. 184-187.

⁴⁹ Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'an*, s. 458

⁵⁰ Şarkâvî, *İhtilâfu'l-Müfessirin*, s. 15.

Ra'd Suresi'nin 33. ayetinde fiil-fail, malum(etken)-meçhul (edilgen) ilişkisi nedeniyle farklı okunan “زَيْنَ” ve “مَكْرَهُمَ” kelimeleri ayete farklı anlam verilmesine sebep olmaktadır. Birinci okuyuş “بَلْ لَلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرَهُمَ” “Kafirlerle tuzakları süslü gösterildi.” Fiil meçhul formunda okunmuş, diğer okunuşta da زَيْنَ kelimesi malum (etken) formunda “مَكْرَهُمَ” kelimesi de fiilin faili konumunda merfu şeklinde okunmuştur. Anlam “Tuzakları onlara süslü gösterdi” şeklindedir ki bu görüş İbn-i Abbas ve Mücahid'e aittir⁵¹.

D. Nesh

Nesh lugatte; yok etmek, izale etmek, bir metni başka bir yere yazmak⁵² tebdîl, tahvîl ve nakletmek⁵³ anlamlarına gelir. Istilahta ise, şer'i bir hükmün yine şer'i bir hükümle kaldırılmasıdır⁵⁴.

Nesh konusu, Tefsîr Usûlü'nün tartışmalı konularından biridir. Ebu Müslim el-İsfahânî (ö. 328/934) neshin aklen caiz olduğunu, vakiada şer'an mümkün olmadığını ifade ederken cumhur ise neshin aklen ve şer'an mümkün olduğunu kabul ederler. Rafiziler ise nesh konusunda çok aşırı gitmişler, bu konuyu *bedâ* fikri ve *tahsîs* konusuyla karıştırmışlardır⁵⁵. Şah Veliyullah ed-Dehlevî (1702-1764) nesh konusunun Tefsîr Usûlünde çok ihtilafı ve zor bir konu olduğuna işaret ettikten sonra, mütekaddimunun neshin alanını çok genişlettiğini, tahsîs ve istisna olan ifadeleri de neshin içinde değerlendirerek Kur'an'daki nesh ayetlerini beş yüze kadar çıkardıklarını Suyûtî'nin (ö. 911/1505) bunları tenkit ederek sayıyı yirmiye düşürdüğünü söyler. Dehlevî bu yirmi ayeti inceleyerek bunlardan sadece beşinde nesh olduğunu vurgular⁵⁶.

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VII, 394; Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Gezerî ed-Dimeşkî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Mısır trs., II, 298.

⁵² Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, II, 34.

⁵³ Suyûtî, *İtkân*, II, 700.

⁵⁴ Zerkânî, *Menâhil*, II, 72.

⁵⁵ Subhî, Salih, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1981, s. 263; Kattan, *Mebâhis*, s. 235.

⁵⁶ Şah Veliyullah Ahmed b. Abdurrahman ed-Dehlevî, *Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, (Arapça'ya çev. Selman el-Hüseynî en-Nedvî), Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987, s. 53-60.

Kur'an'da nesh edilen ayetlerle ilgili tartışmalar ve neshin hangi alanlarda vuku bulduğu ile ilgili problemler ve tartışmalar neshin varlığını kabul edenlerle etmeyenler arasında yorum farklılıklarına sebep olmaktadır. Mesela tilavet nesh edilmiş ve hükmü baki olduğu söylenen recm ayeti tartışmalara sebep olmuştur.

Başka bir örnekte; Bakara Suresi'nin 219. ayetindeki *avf* kelimesinin yorumuyla ilgili olarak “ويسألونك ماذا ينفقون قل العفو” “*Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. İhtiyaç fazlası olan her şeyi, de*” ayetinde Süddî, bu ayetin zekatı farz kılan ayetle neshedildiğini söylerken Tavus, ihtiyaç fazlası olan her şeyin infak edilmesi gerektiğini ifade eder. Mücahid ise af farz olan sadakadır, der⁵⁷.

E. Hakikat-Mecaz

Her dilde bazı kelimelerin hakikî ve temel anlamının yanında mecaz anlamı ve yan anlamları bulunmaktadır. Arapça'da da aynı durum söz konusudur. Bazı usûlcüler mecazın yalanın kardeşi olduğunu söyleyerek, Kur'an'da yalan olmayacağı gerekçesiyle mecazı kabul etmezler. Halbuki mecaz, hakikî anlamı ifadede zorluk olan durumlarda iyi bir ifade aracıdır ve edebî eserlerde çok sık kullanılan bir anlatım tarzıdır. Özellikle Kur'an'da gaybî konuların anlatımında Kur'an'ın başvurduğu bir anlatım tarzıdır. Mesela: Allah'ın elinin, kudretini ifade etmesi, gökyüzüne istiva etmesi, ona hükümlerinin olmasıdır.

Bir ayeti yorumlarken kelimenin hakikî mi yoksa mecazî anlamının mı esas alınacağı konusundaki ihtilaf, yorum farklılığına sebep olmaktadır. Mesela; Leheb Suresi'nin 4. ayetinde “سحابة الحطب” gerçekten odun taşıyan mı, nemmam söz getirip götüren mi, yoksa En'am Suresi'nin 31. ayetinde “وهم يحملون أوزارهم على ظهورهم” “Onlar günahlarını sırtlarında taşırlar” ifadesinden mülhem günahıyla beraber cehenneme gireceğini mi ifade etmektedir⁵⁸.

Bu ayetle ilgili olarak İbn-i Mesud (ö. 32/652), Mücahid (ö. 104/722) ve Dahhak'a (ö. 106/723) göre bu kişi dikenli ağaçları toplayıp Rasulullah'ın geçtiği yola atan kişidir. Taberî (ö. 310/922) bu görüşü tercih eder. İkrime (ö. 105/723), Hasan el-Basrî (ö.

⁵⁷ Şarkâvî, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s. 15.

⁵⁸ Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Buhûs fî Usûli't-Tefsîr ve Menâhicuh, Mektebetü't-Tevbe*, y.y. 1419, s. 48.

110/728), Katade (ö. 118/736), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777), Ferra (ö.207/822) ve İbn-i Kuteybe (ö. 276/889) ise bu kelimenin anlamının söz taşıyan kimse olduğu görüşündedir⁵⁹.

Müddessir Suresi'nin 4. ayetinde “وَتِيَابِكُمْ فَطَهِّرْ” “*Elbiseni temizle*”, İbn-i Abbas (ö. 68/687), İkrime (ö. 105/723), Dahhak (ö. 106/723) ve Şafî (ö. 204/820) kelimenin hakiki anlamını kabul ederken, Mücahid (ö. 104/722), Ata (ö. 115/733) ve Katade kelimenin mecaz anlamını kabul ederek “*amelini ıslah et, davranışlarını düzelt*” anlamını verirler. Araplarda bir insanın davranışı kötü ise “*fulanun habîsu's-siyab*”, davranışı güzelse “*fulanun tâhiru's-siyab*” ifadeleri kullanılır⁶⁰.

Kelimelerin temel anlamlarının yanında yan ve mecaz anlamları vardır. Yorum yaparken kelimenin diğer kullanımları için bir karine yoksa hakiki anlamı dikkate alınmalıdır.

Mesela Şuâra Suresi'nin 4. ayetinde “*Eğer dileseydik onlara gökten öyle bir mucize indirirdik ki, onun karşısında ister istemez boyun bükülürlerdi.*” “*ءءءءء*” kelimesinin ilk ve temel anlamı boyundur. İbn-i Abbas, Mücahid ve Katade bu görüşü savunur. Taberî'nin (ö. 310/922) tercihi de bu yöndedir⁶¹. Diğer anlamları kavminin ileri gelenleri, eşraf, cemaat anlamları da verilmiştir. Ama zihne ilk gelen anlam boyundur⁶².

Hud Suresi'nin 71. ayetinde “*O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından da Ya'kub'u müjdeledik.*” “*ءءءءء*” kelimesinin ilk ve temel anlamı cumhurun kabul ettiği gülmek anlamıdır. İbn-i Abbas, Mücahid ve İkrime “*ءءءءء*” “*hayız oldu*” anlamını vermişlerdir. Gülme anlamı kelimenin en meşhur anlamıdır. Diğer anlamı ise çok az kullanılan bir anlamdır⁶³.

⁵⁹ Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l- Kur'an*, s. 495-496.

⁶⁰ Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, Daru Tîbe, Beyrut 1997, VIII, 264; Ebu's-Su'ud Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l- Kur'ani'l-Kerîm*, VI, 402; Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l- Kur'an*, s. 494.

⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 62; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, VI,106.

⁶² Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l- Kur'an*, s. 493.

⁶³ Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l- Kur'an*, s. 479.

Nebe Suresi'nin 24. ayetinde “لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا” “*Orada ne bir serinlik, ne bir içecek tadalar*” geçen بَرْدًا kelimesinin ilk ve temel anlamı serinliktir. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü de bu yöndedir. Uzak anlamı uykudur. İbn-i Abbas, Mücahid, Süddî (ö. 127/745), Ebu Ubeyde (ö. 210/825) ve İbn-i Kuteybe bu görüştedir⁶⁴.

F. Harfi Cerler

Arapçada harfi cerler, cümlede farklı anlamlar ifade ederler. Bundan dolayı ayetlerde bazı farklı anlamlar olabilmektedir⁶⁵. Mesela; Maide Suresi'nin 6. Ayetinde “وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” başınızı meshedin ifadesinde ب harfi cerri mülasaka mı yoksa teb'iz anlamı mı ifade etmektedir? Teb'iz ifade ederse başın bir kısmını mesh etmek gerekirken mülasaka için olduğu düşünülürse başın bütününü mesh etmek gerekir⁶⁶.

88 | db

G. Mutlak-Mukayyed

Bir ayette mutlak olarak zikredilen bir konu başka bir yerde başka bir konuda mukayyed olarak zikredilebilir. Mutlak mukayyede hamledilir görüşüne sahip olanların yanı sıra, tercih edilen görüşe göre mutlak mukayyede hamledilmez. Her iki ayetin hükmü ayrı değerlendirilir. Bu sebepten dolayı ayetlerde yorum farklılıkları olabilmektedir. Mesela keffaret konusunda bir mümini öldürenin keffareti mümin bir köle azad etmektir⁶⁷. Yeminin keffareti ise sadece bir köle azad etmektir⁶⁸. Bazı yorumcular yemin keffaretini mümini öldürenin keffaretine hamlederek yemin keffaretinin de mümin bir köle azad etmek olacağını söylerler⁶⁹.

Maide Suresi'nin 3. ayetinde “*dem*” kelimesi mutlak olarak zikredilmiş, En'am Suresi'nin 145. ayetinde kan kelimesi “دَمًا مَسْفُوحًا” şeklinde kayıtlanmıştır. Burada hüküm birleştirilerek mutlak

⁶⁴ Tayyar, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'an*, s. 480-481.

⁶⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, 'Alemü'l-Kütüb, Mekke 1985, s. 222.

⁶⁶ Şarkâvî, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s.20.

⁶⁷ 4. Nisa, 92.

⁶⁸ 5. Maide, 89.

⁶⁹ Ali Haffî, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukaha*, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1996, s. 132; Şarkâvî, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s.18.

mukayyede hamledilmiş, vücuda zararı olduğu ve sıkıntı verdiği için her türlü kan haram kılınmıştır⁷⁰.

H. Atıf

Kur'an'da bazı ayetlerde kelimenin nereye atfedileceği belirsiz olunca, farklı yerlere atıf yapılmasından dolayı farklı yorum ve hükümler ortaya çıkmaktadır. Bunun en güzel örneği Maide Suresi'nin 6. Ayetinde "Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı mesh edip topuklarınızla birlikte ayaklarınızı da yıkayın." "ارجلکم" kelimesinin nereye atfedileceği konusunda ihtilaf edilmiştir. "برؤسکم" kelimesine atıf yapanlar⁷¹ ayakların da baş gibi mesh edileceği hükmüne varmışlar, Ehl-i sünnet ise "وجوهکم" kelimesine atıfla ayaklarında el ve yüz gibi yıkanması gerektiğine hükmetmişlerdir⁷².

I. Müteşâbih

3. Al-i İmran 7. ayetinde "Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Halbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: "Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rab-bimizin katından gelmiştir." derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar" ifadesinde ayetlerin çoğunluğunun muhkem az bir kısmının ise müteşabih olduğu ifade edilmesine rağmen müteşabih ayetlerin tespiti ve bunların te'vîl ve tefsîri, bu alanın en problemli konularından biridir. Bir başka nokta da müteşabihlerin anlamının bilinip bilinemeyeceği ile ilgili tartışmadır. Vakfın Allah kelimesinin sonunda olması durumunda müteşabihatın Allahtan başka kimse tarafından bilinemeyeceği, ilim kelimesinin sonunda olması durumunda ise ilimde rusûh sahibi kimselerin de müteşabihatı bilebilecekleri anlamına gelmektedir⁷³.

⁷⁰ Fenîsan, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s. 122; Rûmî, *Buhûs*, s. 48.

⁷¹ İbn Kesîr, Ebu Amr, Hamza kesre yani *وارجلکم* şeklinde okumuşlardır. Fenîsan, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s. 94.

⁷² Nafi', İbn Amir, Kisaî ve Hafs fetha yani *وارجلکم* şeklinde okumuşlardır. Fenîsan, *İhtilâfu'l-Müfessirîn*, s. 94.

⁷³ Geniş bilgi için bkz. Zerkeşî, *Burhân*, II, 80-81; Zerkânî, *Menâhil*, I, 166-189.

İslâm ilim adamları müteşâbihleri tanımlarken, genelde iki kısma ayrılmışlardır. Bunlardan bir kesimi, selef ve bu hususta onlar gibi düşünen âlimler, diğerleri ise, seleften farklı düşünceye sahip olanlardır. Birinciler, müteşâbihleri, “te’vîlini Allah’tan başkasının bilemeyeceği âyetler” olarak tanımlarken, ikinciler, kendi müteşâbih anlayışlarına binaen bunları kısımlara ayırmışlar ve ona göre tarif etmişlerdir. Birinci görüş sahiplerine misal, Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) ve Muhyiddin el-Kâfiyecî’dir (ö. 879/1474). Onlara göre “kendisinden başkasına benzeyen”, “zahiri muradını beyan etmeyen”, “aklın gerekli kıldığı ile naklin gerekli kıldığı birbirinin aynı olmayan” ve “kühüne vakıf olunamayan” şeklindeki ifadeleriyle bilinmesi imkânsız şeyler olarak tanımlamıştır. İkinci görüşün sahibi Rağıb el-İsfehânî’dir (ö. 503/1109). Rağıb, müteşâbihler için “tefsiri müşkil olan âyetler” demiş ve manalarına vukuf yönünden bunları üç kısma ayırmıştır: Bilinmesine imkân olmayan müteşâbihler ki, bunların manasını ancak Allah bilir. İnsanoğlunun sebeplere tevessül etmek suretiyle manasını bileceği müteşâbihler. İlk iki maddede zikredilenlerin arasında bulunan ve ilimde rûsûh sahiplerine tahsis edilip diğerlerinden gizlenen müteşâbihlerdir. İbn-i Manzûr (ö. 711/1310) ise, Kur’an’daki müteşâbihleri muhkemle mukayese edildiği zaman manası bilinen müteşâbihler ve hakikatini bilmeye imkân olmayan müteşâbihler⁷⁴ olarak iki kısma ayrılır.

90 | db

Bu sebeple müteşâbihin tespitindeki ve anlamının bilinip bilinemeyeceği ile ilgili ihtilaflar âyetlerin yorumunda farklılıkların olmasına sebep olmaktadır.

K. Umûm-Husûs

Kur’an farklı zamanlarda ihtiyaca cevap olarak indirildiği için bazen has olarak zikredilen bir konu başka bir yerde ‘am olarak ifade edilmekte bu durum farklı yorumlara sebep olmaktadır. Bu tamamen dilin yapısından kaynaklanan bir durumdur. Kur’ân tefsîrinde bazen herhangi bir lafzın umûm mu yoksa husûs mu kastedildiği noktasında da bazı ihtilâflar zuhur etmiştir. Bir âyet tefsîr edilirken müfessirlerden bazıları meseleyi umûm olarak değerlendirenlerken bir kısmı da husûs olarak değerlendirmişlerdir⁷⁵.

⁷⁴ Mehmet Zeki Duman, “Kur’an’da Müteşâbihat”, Bilimname, IX, İstanbul 2005/3, s. 24-25.

⁷⁵ Ferruh Kahraman, *Tefsirden İhtilafların Mahiyeti, Çeşitleri ve Sebepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010, s. 178.

Mesela; “ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ” “Müşrik kadınlarla onlar Müslüman oluncaya kadar evlenmeyin” (2. Bakara, 221) ayetinde geçen الْمُشْرِكَاتِ lafzı önceden Ehl-i kitap ve müşrikler için umûm ifâde ederken daha sonra “ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ ” “Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamınız şartıyla, müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, sizden önceki Ehl-i kitaptan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helâldir” (5. Maide, 5) ayetiyle tahsis edildiği ifade edilmiştir. Bu Katâde ve Said b. Cübeyr’in görüşüdür. Bu görüşü daha sonra Taberî, Cessâs ve Zemahşerî tercih etmiştir⁷⁶.

L. Takdim-Tehir

Kur’an’da ayetleri yorumlama konusunda çıkan zorlama yorumlar ayetin cümle yapısında takdim-tehir yapılarak giderilmeye çalışılmıştır. Kur’an’ın tertibi, özellikle ayetlerin tertibinin tevkifi olması yani içtihat ve yoruma kapalı olması, takdim tehirle ayetlerin tertibine müdahale edilmesi anlamına gelir. Onun için mümkün mertebe metnin tertibine sadık kalarak yorum yapmak gerekir.

Hız. İsa’nın ref ve ölümüyle ilgili Al-i İmran suresinin 55. ayetinde geçen رَافِعُكَ ve مُنَوِّفِكَ kelimelerinin takdim ve tehir yapılıp yapılmamasından dolayı yorum farklılığı oluşmuştur. Hasan Basrî, İbn Kuteybe ve Ferrâ’ya göre âyet, takdîm ve tehirsiz olarak Allah’ın Hız. İsa’yı Yahûdilerden kurtarmak için canını aldığını bildirmektedir. Ferrâ, takdîm te’hîr kabul edilirse o zaman Hız. İsa’nın ölümü nüzûlden sonra gerçekleştiğini, takdîm te’hîr yapılmamışsa o zaman tutup almak mânâsının verilmesinin daha isabetli olacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla Ferrâ, âyeti her iki şekilde de tefsîr etmiştir⁷⁷.

M. Siyak-Sibak

Kur’an’ın üslûp ve tertibi diğer kitaplara benzemez. Ayetlerin ve ayet guruplarının farklı konuları ele alması ayetler arasındaki münasebeti kurmayı zorunlu kılmaktadır. Ayetlerin siyak-sibakına bakılarak yorum yapılmalıdır. Çünkü sûrelerin, âyetlerin birbirleriyle derin ilişkileri vardır. Bazı müfessirler âyetler arasındaki bu ilişki ve bağlantıyı tam kuramamışlar neticede ortaya farklı görüşler koy-

⁷⁶ Şayi’, *Esbâbu İhtilâfi’l-Müfessirîn*, s. 50; Şarkavî, *İhtilâfu’l-Müfessirîn*, s. 26.

⁷⁷ Şayi’, *Esbâbu İhtilâfi’l-Müfessirîn*, s. 84.

muşlardır. Tefsîrde meydana gelen ihtilâfların bir kısmı Kur'ân'ın bir bütünlük içerisinde ele alınamamasından kaynaklanan siyâk ve sibâk ilişkileri oluşturmaktadır⁷⁸.

Kur'ân-ı Kerîm kendi kendisiyle ihtilâf etmeyen bir kelimedir. Birbirleriyle ilk bakışta çelişiyor gibi görülen ayetler aslında aynı hakikatin değişik yönlerine değinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in her bir ayetinin siyâk-sibakına göre farklı anlamlara gelebilmektedir. Bu da Kur'ân'ın anlaşılması açısından çok önemlidir. Onun için tefsirciler Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesine çok büyük önem vermişlerdir.

Sonuç

Tefsîrde vuku bulan bazı ihtilaflar görüldüğü gibi Kur'ân'ın dil anlatım ve üslup özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Yani dini metni anlama problemi metnin indiği dönemden uzaklaştıkça artmaktadır. Kur'ân'ın indiği dönemden uzaklaştıkça müslümanlar farklı din ve düşünce ve medeniyetlerle karşılaştıkça düşüncelerinde büyük değişimler olmuştur. Aynı zamanda müfessirin yetiştiği kültürel çevre, anlayış farkı, bilgi ve tecrübesi ve olaylara yaklaşım tarzı farklı yorumların oluşmasında etkili olmuştur. Bu farklı yorumlar öyle bir noktaya varmıştır ki, İslam düşünce dünyasında bir birini tekfir eden taban tabana zıt düşünceler oluşmuştur.

Biz bu makalemizde özellikle Kur'ân'ın metninden kaynaklanan sahîh yorum farklılıkları ve bunların sebep olduğu farklı anlamlara değinmeye çalıştık. Bu konuda yapılan çalışmalarda metnin ve dilin yapısından, müfessirden ve diğer etkenlerden kaynaklanan sebepler bir arada verilmiş olduğundan ihtilaf konuları farklı sayılarda tespit edilmiştir. Biz bu çalışmamızda sadece dil ve metinden kaynaklanan sahîh yorum sebeplerini on iki madde olarak tespit ederek bunların sebep oldukları yorum farklılıklarını tespit etmeye çalıştık.

Şu bir gerçektir ki, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabaları kıyamete kadar devam edecektir. Bu durum müfessirin bilmesi gereken Kur'ân ilimlerinin yanı sıra teknolojik ve bilimsel keşiflerin yoğun olarak yaşandığı günümüzde farklı ilim ve disiplinlere olan ihtiyacı artıracaktır. Her müfessirin bu bilgilere aynı ölçüde vakıf olması mümkün olmadığı gibi, her birinin zeka düzeyi, yorum kabiliyeti, yaşadığı kültürel ortam ve bilgiye ulaşma imkanları aynı de-

⁷⁸ Mustafa Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâk'ın Rolü*, Sidre Yay, Ankara 1996, s. 194.

ğildir. Tüm iyi niyet ve çabaya rağmen bu farklılıklardan doğan farklı yorumların olması çok tabiidir. Bu dinî metinlere özgü durumdan kaynaklandığı gibi müfessirin kendisinden de kaynaklanabilir. Kasıtlı ve kötü niyetli bir durum olmadığı sürece, metne sadık kalmak şartıyla iyi niyetle yapılan her yorum bir zenginlik olarak kabul edilmelidir. Bu farklılıkların ümmet için bir kolaylık ve aynı zamanda bir rahmet kaynağı olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- 'Akk, Halid Aburrahman, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhû*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1994.
- Alvânî, Taha Cabir, *Edebu'l-İhtilâf fi'l-İslam*, 'Alemlü'l-Fikri'l-İslâmî, Katar 1405.
- Beğavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, Daru Tibe, Beyrut 1997.
- Birişik, Abdulhamit, *Kirâat, D'Â*, Ankara 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1979.
- Dağdeviren, Alican, "Kirâatlerin Mahiyeti Meselesi" (tebliğ), M. Rüştü Aşıkutlu Anısına II. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu, Kur'an ve Kıraati Sempozyumlar Kitabı, Adapazarı 2006.
- Dehlevî, Şah Veliyullah Ahmed b. Abdurrahman, *Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, (Arapça'ya çev. Selman el-Hüseynî en-Nedvî), Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987.
- Duman, Mehmet Zeki "Kur'an'da Müteşabihat", *Bilimname*, IX, İstanbul 2005/3.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Riyad 1997.
- Emîn, İhsan, *Menhecû'n-Nakd fi't-Tefsîr*, Daru'l-Hâdî, Beyrut 2007.
- Fenîsan, Su'ud b. Abdillâh, *İhtilâfu'l-Müfessirîn Esbâbuhu ve Âsâruhû*, Daru İşbiliyye, Riyad 1997.
- Görener, İbrahim, "Kur'an İlimleri ve Tefsîr Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", *Bilimname*, XVI, 2009/1.
- Güler, İlhamî, "Kutsallık ve Dini Metinlerin Dogmatlaştırılması", I. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1994.
- Güven, Şahin, *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Çok Anlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005.
- Haffî, Ali, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukaha*, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1996.
- Halidî, Salih Abdulfettah, *et-Tefsîr ve't-Te'vîl fi'l-Kur'an*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1996.
- İbn Cüzeyy, Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Kilebî, *Kitabu'teshîl li 'Ulûmi't- Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut 1993.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *en-Neşr fi'l- Kirâati'l- Aşr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Mısır trs.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Ragıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, Mektebetü'n-Nezzar, Mısır 1961.
- İşler, Emrullah, "Çok Anlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar" Kur'an ve Dil Sempozyumu, Van 2001.
- Kahraman, Ferruh, *Tefsirde İhtilafların Mahiyeti, Çeşitleri ve Sebepleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010.
- Kattân, Mennâ', *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993.

- Koç, Zafer; *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman, *Buhûs fî Usûli't-Tefsîr ve Menâhicuh*, Mektebetü't-Tevbe, y.y. 1419.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyan fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, 'Alemü'l-Kütüb, Mekke 1985.
- Salih, Subhî, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-İlm, Beyrut 1981.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebibekir Celaleddin, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, Ta'lik: Mustafa Dîb el-Buğâ, Daru İbn-i Kesîr, Beyrut 1996.
- Şarkâvî, Ahmed Muhammed, "*İhtilâfu'l-Müfessirîn Esbâbuhû ve Davâbituhû*", Külliyyetu Usûli'd-Dîn ve'd-Da'va, sayı,17, Kahire 2004.
- Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman b. Salih, *Esbâbu İhtilâfu'l-Müfessirîn*, Mektebetü'l-'Ubeykan, Riyad 1995.
- Taberî, Muhammed b.Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, Müessesetü'r- Risale, Beyrut 2000.
- Tayyar, Müsa'id b.Süleyman b.Nasır, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'an*, Daru İbni'l-Cevzî, Riyad 1422.
- _____, *Füsûl fî Usûli't-Tefsîr*, Daru İbni'l-Cevzî, Riyad 1992.
- Tiyek, Fatih, *Zamirlerin Mercü ile İlgili İhtilafların Tefsire Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008.
- Ünver, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyâk'ın Rolü*, Sidre Yay, Ankara 1996.
- Yıldırım, Zeki, "*İhtilâfın Menşei, Konusu ve Çeşitleri*", A.Ü.İ.F.D., 15. sayı, Erzurum 2001.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Daru'l-Kütübi'l-Hadîse, Beyrut 1976.
- _____, *el-İtticâhâtu'l-Munharife fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Mektebetü Vehbe, Beyrut 1986.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut trs.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

